

*Корецький С., магістрант Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого (м. Харків)
Петьков В. А., кандидат психологічних наук,
доцент кафедри менеджменту організації ВНЗ
«Міжрегіональна академія управління персоналом»,
Херсонський інститут (м. Харків)*

ОСОБИСТІТЬ ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається питання теоретичного тлумачення поняття «особистість злочинця» з юридичної та психологічної точок зору, оскільки знання індивідуально-особистісних особливостей даної категорії осіб сприятимуть віднайденню форм, методів та засобів впливу на них з метою подальшої ресоціалізації

Ключові слова: особистість злочинця, асоціальні прояви, індивід, злочин, психологічні методики, психодіагностичний інструментарій, психологічні причини злочинності, мотиваційні тенденції, законослухняна особистість.

В статье рассматривается вопрос теоретического толкования понятия «личность преступника» с юридической и психологической точек зрения, поскольку знание индивидуально-личностных особенностей данной категории лиц будут способствовать нахождению форм, методов и средств воздействия на них с целью дальнейшей ресоциализации

Ключевые слова: личность преступника, асоциальные проявления, индивид, преступление, психологические методики, психодиагностические инструменты, психологические причины преступности, мотивационные тенденции, законопослушная личность.

Постановка проблеми. На часі українське суспільство відчуває на собі системну кризу, котра ставить питання про інтегральне, комплексне дослідження особистості. Із психологічної точки зору, особистість є активним носієм свідомості, має індивідуально-особистісну структуру властивостей і якостей та вибірково ставиться до оточуючої дійсності і виконує певні соціальні ролі. Науковці ХХ під психологічними особливостями особистості розуміють відносно стабільну сукупність індивідуально-особистісних властивостей, які визначають типові форми її реагування та адаптивні механізми поведінки, систему уявлень про себе, характер міжособистісних відносин і соціальної взаємодії. Загалом, питання дослідження особистості знаходиться в полі зору психологічної науки. Так, загальні психологічні питання розвитку особистості досліджували А. Асмолов, А. Бодальов, Л. Божович, Л. Виготський, К. Платонов, В. Мясіщев та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття у зв'язку з криміналізацією суспільства особлива увага надається дослідженню особистості злочинця, як із суто юридичної, так і з психологічної точок зору. Велику увагу цій проблемі приділяли зарубіжні та вітчизняні науковці – В. Андросюк, Ю. Антонян, О. Бандурка, В. Бурлаков, Я. Гилінський,

Г. Горшенков, А. Долгова, П. Кабанов, Л. Казміренко, Н. Калашник, Я. Кондратьєва, В. Коновалова, О. Кулик, М. Мельник, П. Михайленко, А. Музика, В. Соболева, В. Сташис, С. Тарарухін, В. Тихий, І. Туркевич, А. Флорова, П. Фріс, В. Шакур, В. Шепітько, Д. Шестаков, А. Яковлев та інші. Проте проблема психологічного дослідження особистості злочинців залишається актуальною, тому що інтеграція відбувається в усіх галузях науки, зокрема й у сфері юридичної психології.

Мета статті – аналіз теоретичних підходів до тлумачення поняття «особистість злочинця» та особливостей їх психологічного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Українська психологічна наука має велику кількість робіт, присвячених проблемі злочинності. Проте слід зазначити, що зміни в житті країни певною мірою впливають і на характер і зміст злочинності. З огляду на це, доцільно звернути увагу на визначення поняття «особистість злочинця» у психологічній літературі. Так, Ю. Антонян зазначає, що «особистість злочинця відрізняється від законослухняної особистості асоціальним змістом ціннісно-нормативної системи і стійкими психологічними особливостями, поєднання яких має криміногенне значення і є специфічним саме для злочинців. Ця

специфіка їх морально-психологічного обліку є одним із чинників скоєння ними злочинів, що зовсім не є психологізацією причин злочинності, оскільки моральні особливості особистості складаються під впливом тих соціальних відносин, до яких був включений індивід, тобто мають соціальне походження» [2, с. 24].

З точки зору кримінального права, особистість злочинця є «суб'єктом кримінального злочину й ототожнюється з поняттям «людина, що скоїла злочин» [3, с. 91-92]. І.М. Даньшин розглядає особистість злочинця як сукупність суттєвих та стійких суспільних ознак і соціально зумовлених біопсихологічних особливостей індивіда, що, об'єктивно реалізуючись у вчиненні конкретного злочину (злочинах), надають його вчинку характер суспільної небезпеки, а винній особі властивість суспільної небезпеки, у зв'язку з чим вона притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом [5, с. 126].

Н.М. Кропачов визначає особистість злочинця як сукупність соціально-демографічних, моральних і правових властивостей, ознак, зв'язків, відношень, що характеризують особу, яка скоїла злочин, і впливають на її злочинну поведінку [11, с. 78].

З точки зору О.І. Алексєєва, особистість злочинця є сукупністю соціально значущих властивостей, які в поєднанні із зовнішніми умовами (ситуацією) впливають на злочинну поведінку [1, с. 84].

Поняття особистості злочинця, на думку багатьох учених, включає в себе комплекс соціально-демографічних, соціально-рольових або функціональних, психологічних ознак, що певною мірою пов'язані зі злочинними діями, характеризують його суспільну небезпеку, пояснюють причини скоєння злочину. За твердженням А.Ф. Лазурського, оцінюючи особистість людини, яка скоїла злочин, потрібно виявити домінуючі спонукання та узагальнені способи її життєдіяльності, що утворюють загальну схему її поведінки та стратегію життєдіяльності. Людська поведінка організується певними вихідними ціннісними позиціями особистості. У психіці людини не існує поняття особливих «злочинних рис». На його думку, викривлений розвиток людської особистості пов'язаний не з відсутністю чи недостатністю

тих чи інших психічних якостей (розуму, волі, емоцій), а з невідповідністю між особливостями психіки і тими зовнішніми умовами, в яких відбувається особистісний розвиток [13].

Як зазначає В.М. Кудрявцев, наявність відмінних рис особистості злочинця не варто розуміти так, що вони властиві усім без винятку особам, які скоїли злочин. Відсутність їх у деякій частині злочинців не знімає питання про необхідність вивчення і їхньої особистості як носія причин злочинної поведінки. Проте більшість злочинців має низку специфічних особливостей [12, с. 165-168].

Отже, психологи досліджують особистість злочинця як окремих, самостійний суспільний і психологічний тип. Особистість злочинця має низку ознак, які не вивчаються у контексті загальної психології. Саме тому юридична психологія більш ретельно вивчає характеристики особистості, котра скоїла злочин, зокрема на її вік, осудність, функціонально-рольові ознаки в усій складності її інтелектуальних, емоційно-вольових та інших ознак.

М.І. Єнікеєва вважає, що ті особистісні особливості, які сформувались з початком соціалізації особистості і в подальшому закріпились в ній, дають можливість зрозуміти причини злочинної поведінки. Зокрема, вони визначають ставлення особи до різних ситуацій. [6, с. 11]. Тож наявні й суб'єктивної причини злочинної поведінки, яка об'єктивно існує і соціально обумовлена, відбувається переростання зовнішнього соціального у внутрішньо суб'єктивне. Автор стверджує, найкращі результати можуть бути досягнуті за допомогою поглибленого вивчення причин злочинної поведінки, до чого покликані психологічні методи – бесіди, тести, яким передують ретельне ознайомлення зі всіма матеріалами, які є на дану особу. Таке вивчення дозволяє отримати уявлення про особливості світосприйняття, потреби та інтереси, чуттєво-емоційну сферу, основні мотиваційні тенденції, безсвідомих чи свідомих частково, характерологічні риси, ціннісні орієнтації та установки, про суспільно-психологічне спрямування особи в цілому, її тип [6, с. 15].

І.І. Карпець не вважає за доцільне конструювання поняття «особистість злочинця» безвідносно до конкретного типу кримінально-правової класифікації злочинів.

Автор доводить, що дослідження особистості злочинця варто розвивати за наступними напрямками: теоретичним – визначення особистості злочинця як соціального явища; практичним – на основі аналізу конкретних напрямків злочинності з урахуванням призначення покарання та оптимізацією роботи зі злочинцями (засудженими) в місцях позбавлення волі [8, с.104].

В.В. Бедь стверджує, в окремому правопорушнику не можна абсолютизувати будь-які злочинні особливості, проте у кожного злочинця можна виявити те спільне, що властиве для всіх злочинців тієї чи іншої категорії [4, с. 136]. У кожному конкретному випадку необхідно встановити, про що йдеться: що вчинено, ким, за яких обставин. На думку ж Ф. Зелінського, особа злочинця – це альфа й омега кримінальної психології, її наріжний камінь. Людина, яка порушила кримінальний закон, є автором злочину, а її «справа» перетворює громадянина на злочинця [7, с. 9]. В.О. Коновалової зазначає, про особу злочинця необхідно говорити у тому випадку, коли йдеться про певну систему злочинних дій, позаяк це обумовлено тим, що особистість формується в процесі діяльності, зокрема й злочинної.. Вчинення злочинних дій позначається на психологічній структурі особистості, виникненні у неї антигромадської спрямованості або установки [10, с. 358].

Д.Г. Маханьков розглядає особистість злочинця як: а) особистість індивіда, котрий вчинив конкретний злочин; б) особистість окремих категорій (видів) злочинців (наприклад, убивць, хабарників та ін.); в) особистість злочинця взагалі. При цьому сама категорія «особистість злочинця» є багатогранною категорією, яка відображає соціально-демографічні та психологічні властивості особи як біологічної істоти, що має свободу вибору, але свідомо обирає таку поведінку, яка пов'язана із вчиненням суспільно небезпечного діяння [14, с. 361].

Тому для дослідження особистості є низка спеціальних психологічних досліджень, за допомогою яких виявляються «комплекси особистісних особливостей», що достатньо точно відрізняють їх від законослухняних громадян. Безпосередньо мова йде про різновиди експертиз, зокрема: криміналістичну, судову, судово-психіатричну тощо. Проте чільне місце у дослідженні особистості злочинця належить

криміналістичній характеристиці, у якій зазначається ознаки суб'єкта злочину (особи злочинця), його мотиви, предмет посягання, злочинні способи тощо. Для розробки наукових рекомендацій щодо виявлення і розкриття злочинів, всебічного, повного і об'єктивного дослідження пов'язаних з ними обставин необхідне не тільки узагальнення оперативно-розшукового і слідчого досвіду, практики судового розгляду (слідчо-судової практики), а й глибоке комплексне дослідження самих злочинів певного виду, фактологічних та статистичних даних про них. Поряд з вивченням кримінальних справ за спеціально розробленими програмами вченими-криміналістами, кримінологами, процесуалістами, психологами проводилися опитування суб'єктів кримінального процесу, а також осіб, засуджених за вчинення злочинів. Таким розробкам сприяли розвиток криміналістичних методів дослідження, між наукові зв'язки дисциплін кримінально-правової галузі.

Сутність криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, які виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленої на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних справ, та апробованих слідчою практикою. Такі дані є основою для побудови систем типових версій, що використовуються при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій. У криміналістиці вживались заходи щодо розробки систем визначення характерних особливостей особи, яка вчинила злочин, на підставі аналізу типових слідів, особливостей обстановки в аналогічних випадках.

На думку А.Б. Сахарова, «криміногенні властивості, які характеризують особу злочинця існують до злочину й обумовлюють його вчинення, але визнання конкретної особи злочинцем можливе лише після і у зв'язку із скоєнням ним злочину» [17, с. 234].

Для Г.М. Мінковського, особливості особи злочинця, що можуть бути пов'язані з механізмом злочинної поведінки, можна відобразити за допомогою такої структурної характеристики: 1) демографічні ознаки; 2) культурно-освітні ознаки (що не співпадають з демографічними); 3) потреби, інтереси та ставлення до провідної діяльності; 4)

потреби, інтереси і ставлення до побуту і дозвілля; 5) емоційно-вольові ознаки, у тому числі обумовлені психосоматикою; 6) безпосередні мотиви та інші моменти, що характеризують злочин та його ситуацію; 7) інтегруючі соціально-мотиваційні позиції особливості (спрямованість, орієнтація) [16, с. 24-33].

С.А. Тарарухін вважає, що «особистість злочинця - це суб'єкт, який, реалізуючи деякі суспільні сили і відносини, що породжують його сутність, не тільки формується соціальним середовищем, але і сам впливає на нього своєю діяльністю і поведінкою» [18, с. 14].

У загальнотеоретичному плані можна говорити про криміналістичну характеристику злочинів як про систему, що містить сукупність криміналістично значущих ознак. Такий висновок базується на аналізі вже розроблених криміналістичних характеристик злочинів окремих видів, їх науковому узагальненні, що становить основу для розвитку загального вчення про криміналістичну характеристику злочинів.

В.О. Меркулова стверджує, що Особистість злочинця є кримінологічним поняттям, яке окрім ознак суб'єкту злочину має і інші, які характеризують особу, що вчиняє злочин. Воно є поняттям більш широким ніж суб'єкт злочину і включає і інші ознаки, якості особи, внутрішню структуру особистості тощо [15, с. 59-60].

Практичне значення криміналістичної характеристики злочинів розкривається у рекомендаціях із встановлення і застосування криміналістично значущих множинностей ознак злочинів різного ступеня спільності, які характеризують злочини проти життя та

здоров'я особи, злочини проти власності; вбивства, розкрадання, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем тощо.

Проблема розкриття злочинів завжди була в центрі уваги криміналістики, оскільки початковий етап розслідування відіграє важливу роль у процесі доказування. Кожна окрема методика розслідування розробляється відповідно до норм Особливої частини КК, що містять опис ознак злочинів певних видів. Відповідні норми КПК становлять основу для розробки типових обставин, що підлягають встановленню в процесі доказування у справах про злочини певного виду, і побудови структури окремої методики розслідування. Найважливішим чинником розробки ефективних методик розслідування є вивчення та аналіз кримінального оточення особи злочинця, механізму та способів вчинення та приховування різних видів злочинів. Дотримання даного принципового положення забезпечує умови для наукового розроблення криміналістичної характеристики окремих видів (різновидів) злочинів, їх класифікації.

Висновки. Таким чином, особистість злочинця знаходиться в полі зору юридичної та психологічної наук. позаяк у процесі розкриття злочинів та їх профілактики фахівці мають враховувати усі чинники: індивідуально-особистісні поведінкові прояви, соціальні та біологічні аспекти. Без визначення специфічних рис злочинця, шляхів формування кримінальних нахилів не можливо протидіяти тим чи іншим видам злочинів та злочинністю загалом.

Список літератури

1. Алексеев А.И. Криминология: курс лекций / А. И. Алексеев. – М.: Щит-М, 1998. – 340 с.
2. Антонян Ю.М., Голубев В.П., Кудряков Ю.П., Бовин В.Г. Некоторые отличительные психологические черты личности преступника // Личность преступника и предупреждение преступлений. Сб. научных трудов. – М., 1987. – С. 13–26.
3. Бафия Е. Проблемы криминологии. Диалектика криминогенной ситуации / Е. Бафия. – М.: Юридическая литература, 1983. – 150 с.
4. Бедь М.М. Юридична психологія. – К.: Каравел, Л.: Новий світ–2000; Магнолія плюс, 2003. – 376 с.
5. Даньшин І.М. Криминологія. Загальна та Особлива частини: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодєд, С.Ю. Лукашевич, В.Ф. Оболенцев, О.Ю. Шостко, О.Ю. Юрченко, Б.М. Головкін, А.С. Лукаш; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Право, 2009. – 288 с.
6. Еникеев М.И. Юридическая психология. С основами общей и социальной психологии: Учебник для вузов / М.И. Еникеев. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2006. – 517 с.
7. Зелинский А.Ф. Криминальная психология / Шуф-ред. В.С. Ковальський. – К.: Юринком Интер, 1999. – 240 с.
8. Карпец И.И. Проблема преступности / И.И. Карпец. – М.: Юридическая литература, 1969. – 168 с.

9. Кондрашков Н.И., Кудрявцев В.Н., Лейкина Н.С. и др. Личность преступника: Монография. – М.: Юрид. лит., 1971. – 356 с.
10. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія: Академічний курс / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько. – К.: Видавничий дім, 2004. – 421 с.
11. Криминология: Учебник / Под ред. проф. В.Н. Бурлакова, проф. Н.М. Кропачева. – СПб.: Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 520 с.
12. Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества. / В.Н. Кудрявцев. – М.: Гардарики, 2002. – 237 с.
13. Лазурский А.Ф. Классификация личностей Под редакцией М.Я.Басова и В.Н.Мясищева. – Пб.: Государственное издательство, 1921. – 401 с.
14. Маханьков Д.Г. Особистість злочинця як ключове поняття кримінології / Д. Г. Маханьков // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 357–361.
15. Меркулова В.О. Кримінальна відповідальність і окремі теоретичні та соціально-правові аспекти. – Одеса: ХНУВС, 2007. – С. 59-60.
16. Миньковский Г.М. О некоторых общих положениях криминологического изучения личности / Г.М. Миньковский // Теоретические проблемы учения о личности преступника сб. науч. тр. – М.: Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разработке мер предупреждения преступности, 1979. – С. 24-33.
17. Сахаров А.В. О Личности преступника и причинах преступности / А.В. Сахаров. – М.: Госюриздат, 1981. – 234 с.
18. Тарарухин С.А. Преступное поведение / С.А. Тарарухин. – М., 1974. – С. 14.

Koretskiy S., National University of Law

Petkov V., candidate of psychological science, associate professor

IDENTITY OF THE OFFENDER AS AN OBJECT OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH

The article discusses the theoretical interpretation of the concept of «criminal personality» with juridical and psychological points of view, because knowledge of individual personality characteristics of given category of persons will help find the forms, methods and means influence on them to further preventing recurrences. The perpetrator is different from the law-abiding personality antisocial content value-normative system and resistant psychological features, the combination of which has crime meaning is a specific it for people who are able to commit a crime. This specificity of their moral and psychological account is a factor commit their crimes as moral personality traits are formed under the influence of social relations, which was involved the individual, that have social origins and individual personal behaviors increase their direction.

Keywords: criminal personality, antisocial manifestations, individual, crime, psychological techniques psychodiagnostic instruments, psychological causes of crime, motivational tendencies, law-abiding person